

A Kárpát-medencében az újkőkortól kezdődően bizonyíthatók különböző típusú fegyveres konfliktusok és erőszakos cselekmények, ám ezek a bronzkor végéig csak korlátozott méretű és kiterjedésű, kisebb összecsapások, portyák lehettek. A háborúskodás arculata és a katonai cselekmények kiterjedése a késő bronzkortól kezdődően változott meg: ekkortól egyre több látványos emléket ismerjük a mindennapokat átható erőszaknak, a fegyverek kultuszának és a harcos ideológia előtérbe kerülésének.

Noha a magyarországi késő bronzkori és kora vaskori leletanyagban számos közvetett bizonyíték utal a folyamatos háborús fenyegetettségre, valós harci cselekményekre vonatkozóan az elmúlt évekig nem rendelkezünk közvetlen adatokkal. Éppen ezért értékelődik fel annak az új felfedezésnek a jelentősége, amelynek segítségével egy feltehetően keleti irányból érkező, középső vaskori hadjáratot körvonalazhatunk a Kr. e. 7. századi Kárpát-medence északi területein.

A Dédestapolcsány-Verebce-bérci lelőhely látképe északkelet felől

# Nyílzáporban

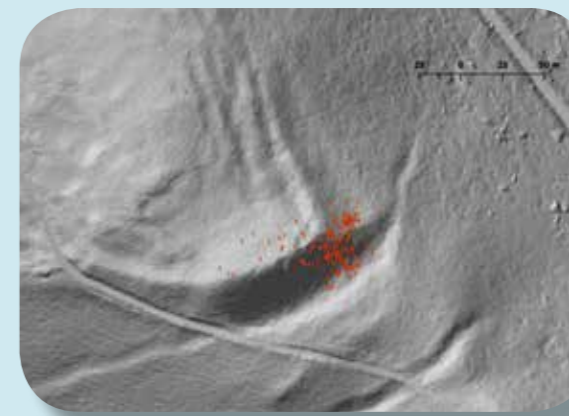
Egy kora vaskori hadjárat emlékei a Kárpát-medencében

V. Szabó Gábor

## A megtámadott település

A Dédestapolcsány-Verebce-bérci őskori magaslati erődített település a Bükk-hegység északi szélén, egy észak-déli irányú hegygerincen, több mint 120 hektáron helyezkedik el. A 600 méteres magasságban található, dél felé fokozatosan emelkedő, kisebb-nagyobb kiemelkedésekkel tagolt hegyhát keleti és nyugati oldalát az őskorban teraszosították, a környékben megközelíthető részeit pedig sáncokkal kerítették körbe.

Az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének késő bronzkori kincsegyüttesek felderítésére szakosodott csapatával 2008-ban és 2011-ben dolgoztunk itt először, amikor is bronzkori leleteket ugyan nem, de egy addig ismeretlen szkíta kori temetőt sikerült felfedezünk. 2011 nyarán Czajlik Zoltánnal közösen, egy topográfiai kérdéseket vizsgáló kutatási program részeként folytattuk az erődített település területének fémkereső mű-



A nyílhegyek szóródása a megtámadott Verebce-bérci sáncszakaszon



A Verebce-bérci sáncokon talált nyílhegyek

szeres vizsgálatát. Ezen munka során bukkantunk rá a települést 2700 éve ért támadás nyomaira.

Az egykori harci cselekményre utaló leletek az őskori magaslati település déli végében, a Verebce-bérc meredek szegélyén kialakított sánc oldalában kerültek elő. A külső oldalán egy mély árokkal és egy kisebb sánccal is megerősített, összetett erődítésrendszer azért helyezhették épp ide, mert az itt húzódó, rendkívül szűk hegygerincen vezetett be a települést megközelítő jelentősebb utak egyike. A gerincet lezáró kettős sáncrendszerrel jól védhetővé vált az erődített településnek ez a stratégiailag meghatározó fontosságú bejárata.

Az egykori támadók első nyoma egy jellegzetes, bronzból öntött, s a Kr. e. 7. századra keltezhető nyílhegy volt, amelyet a sánc alatti, meredek oldalban találtunk. Nem sokkal később ettől a nyílhegytől néhány méterre további hasonló darabok is

A verebce-bérci nyílvevők helyzete a déli sánc alatt



előkerültek, ami arra ösztönzött bennünket, hogy ezt a részt szisztematikusan vizsgáljuk át. Kutatásaink eredményeképpen 251 darab nyílhegyet gyűjtöttünk össze egy jól körülhatárolható, viszonylag kis területről. A nyílhegyek nagy része – több mint 200 darab – a települést záró sánccszakasz külső oldalának egy mindössze 35–40 méteres hosszúságú szakaszán koncentrált. Ennek a résznek az átkutatása után kiterjesztettük vizsgálatainkat a környező sánccszakaszokra, valamint a külső sánc és árok térségére is, ám ezeken a területeken már csak elvétve bukkantunk további nyílhegyekre. A legtávolabbi nyílhegy a leletkoncentráció magjától 60 méterre került elő, a sánc mögötti településrészen.

A nyílhegyeken kívül az átvizsgált területen mindössze néhány keltező értékkel bíró tárgyat találtunk: a sánctest alatti lejtőn egy vas tokosbaltát, a sánctesten belül, az egykori településen pedig, egy jellegzetes középső vaskori bronzcsüngőt, két bronzfibulát, egy bronz díszűt és néhány vaseszközt.

**Az ostrom lehetséges menete**

A nyílhegyek koncentrációja arra utal, hogy az egykori ostrom során az íjászok az erődített település délkeleti sarkát támadták meg. Valószínűleg itt egy torony vagy bástya emelkedhetett a sánc fölé, és a nyilakat kilövő feladata ennek elfoglalása vagy a védők lekötése volt. A célponton túlrepült nyílhegyek szóródása azt jelzi, hogy az íjászok két csoportot alkotva, két irányból lőttek.

A támadók pozíciójának kiválasztása nem lehetett véletlen: ez a terület volt a települést övező védelmi rendszer legkönnyebben megközelíthető ré-



A Verebce-bérci nyílhegyek jellegzetes típusai

sze. Mindenütt másutt meredek oldalakon lehetett a falak közelébe jutni, ám itt egy enyhén lejtő, szűk nyergen keresztül lehetett elérni a bejáratot védő falakat. Optimális helyzetet teremthetett a támadók számára az is, hogy a sánccok előterében húzóódó domboldalon olyan lőállásokat foglalhattak el, ahonnan a védőkre felülről vagy legalábbis velük azonos magasságból lőhettek

Elképzeltető, hogy a szűk bevezető út mentén elhelyezkedő íjászok feladata tehát

az volt, hogy a sáncon kialakított bástyaszerű emelvény vagy lőállás védőit koncentrált tüzelésükkel kössék le, amíg egy támadó csapat a bejáratú erőd egy másik pontján megpróbál átjutni a falakon.

A kilőtt nyílhegyek jelentős része csorbult és törött volt, ami azt jelezheti, hogy nagy erővel csapódtak valamilyen szilárd felületbe. Feltételezhető, hogy a lövedékek egy vegyes technikával, fából és kőből kialakított építmény falát érték, mely a déli és a nyugati erődítésperem találkozásánál állhatott.

A sánccokat védelmezők harc módjára azok a kerek, átlagosan öklömnyi nagyságú andezit-, mészkő- és kvarckavicsdarabok utalnak, amelyek nagy számban hevernek a megtámadott sánccszakasz peremén. A sánctest belső oldalán felhalmozott kővek kisebb példányait feltehetően parittyalövedékként használták, a nagyobbak pedig hajítókövek lehettek.



A kutatás során összegyűjtött parittyakövek a Verebce-bérci sánccokon

A területet alkotó agyagpala-homokkő térszíntől ezek a kőzetfajták teljesen idegenek, több kilométer távolságból hordhatták ide őket. A védők által kilőtt nyílvevőknek nem találtuk nyomát, noha gondosan átvizsgáltuk azokat a sáncon kívüli területeket, ahol a támadók lőállását feltételezhetjük.

A dédestapolcsányi erődített településen feltárások híján egyelőre nem tudjuk, hogy a bejáratú rész rohamát siker koronázta-e, és a támadók vajon el tudták-e foglalni az egész települést.

**Egy másik ostrom tanulságai**

A Verebce-bérci erődített település ellen lezajlott támadással nagyjából egy időben hasonló támadás ért egy tőle 230 kilométerre nyugatra található erődített települési központot, Szomolány/Smolenice-Molpirt is.

A Nyugat-Szlovákiában feltárt, 12 hektár nagyságú erődítményt belső sánccok osztják három részre: egy akropolisz-szerűen elkülönülő, bástyákkal és összetett kapuerődítménnyel védett felső várra és két, nagyobb alapterületű külső településre. A felső vár átátása során több száz – a dédestapolcsányiakhoz hasonló – bronzból öntött nyílhegyet találtak a régészek.

A lelőhelyen feltárt 373 nyílhegyet 2006-ban feldolgozó Anja Hellmuth figyelt fel arra, hogy a sánccok mentén szóródó nyílhegyek az egykori ostrom történetét is jól kirajzolják: nagy részük a két kapu környékére és az akropolisz délnyugati, valószínűleg bástyával megerősített sarkára koncentráldik. A támadók – hasonlóan az ekkoriban az asszírok által is gyakran alkalmazott ostrommódszerhez – a kapukat és a bástyákat támadták, majd a nyílzápor után rohamot intézhettek a vár falai ellen.

A leégett erődítések arra utalnak, hogy az ostromlók a nyílzáporral párhuzamosan megpróbálták a faszerkezetű erődítési elemeket is felgyújtani. Az ezt követő eseményekre



Válogatás a Verebce-bérci sérült nyílhegyekből

A parittyá az újkőkortól ismert, az egész világon elterjedt harci és vadászati célra egyaránt használható távolsági fegyver. Célzott lövést 50–60 méterig lehet vele leadni, de 150 méter távolságra is elrepülhet a lövedéke. A neolitikumtól kezdve ismerjük előfordulásait, elsősorban agyag-, kő- és ömlőlövedékei alapján, de számos képi ábrázolása is fennmaradt, pl. a mükénéi időszakból és asszír domborműveken. „...minden nyílnál hatásosabbak a parittyából kilőtt gömbölyű kövek a sisakkal és pikkelypáncéllal védett harcosok ellen, akiknek tagjait nem érintik, mégis halálos sebet mérnek, és az ellenség elpusztul a kő ütésétől anélkül, hogy vérét kívánnák...”  
Publius Flavius Vegetius Renatus

A korábbi passzív, inkább ostromzárakkal operáló hadviseléshez képest az asszír hadsereg a Kr. e. 8–7. századtól gyors, célratörő ostromokkal ért el sikereket hadjáratai során. Professzionális műszaki csapataik ostromrampákat építettek és aknákkal gyöngítették a falakat, ostromtornyokat és faltörő kosokat használtak. Hatékonyan alkalmazták a parittyásokat és az íjászokat, akik fedezték a műszaki alakulatokat és a létrákkal rohamozó gyalogságot. A Kr. e. 8. században asszír szövetségben harcoló szkíta csoportok átvehették a fejlett ostrommódszerek egyes elemeit.

a vár belsejében álló, nagy méretű, kőalapozású, gerendaszerkezetű épületek romjai között megfigyelhető nyílhegy-koncentráció utal: eszerint a vár védői a betörő ostromlók előtt az akropolisz közepén álló épületbe húzódtak vissza és itt alakították ki az ellenállás utolsó gócpontját. Az ostrom végkimeneteléről és a várvédők sorsáról a leégett központi épületekben és a kapuerődítmények tűzpusztította romjai között előkerült emberi csontvázmaradványok tudósítanak.

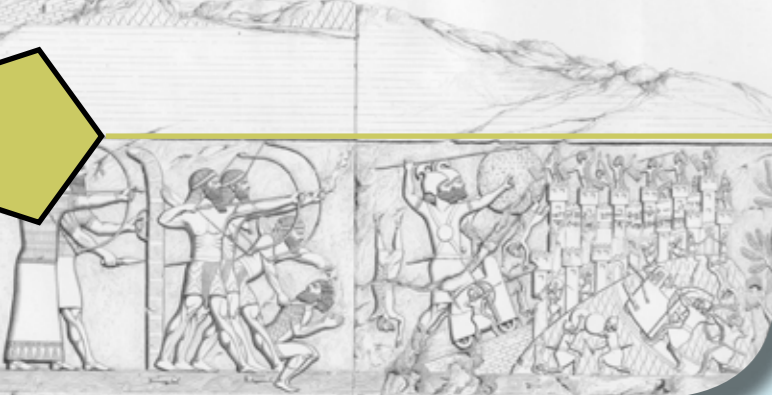
**Nyomozás a támadók után**

A két erődítmény ostromlói a nyílhegyeik alapján tudjuk azonosítani. Mivel hasonló nyílhegyek nem ismertek a két lelőhely tágabb környezetében feltárt településekről és a helyi lakosság temetkezéseiből, így az biztosan kizárható, hogy használói a környező térségekben élő közösségek harcosai voltak.

A dédestapolcsányi és a szomolányi erődített településekre kilőtt nyílhegyek a Fekete-tenger északi előterének füves síkságain és erdős steppéin elterjedt korai szkíta nyílhegyek jellegzetes típusjegyeit hordozzák. Ez a speciális, kis méretű, bronzból öntött nyílhegyforma a Kr. e. 9–8. század fordulóján után tűnik fel az eurázsiai steppén élő lovas nomád közösségek fegyverzetében, valószínűleg az ugyanekkor tömegesen elterjedő összetett reflexíjakhoz kapcsolódóan.

A szomolányi erődben talált nyílhegyeket elemző Anja Hellmuth szerint ezeket a típusokat főként Erdélyben, a Maros folyó felső folyásának vidékén és a Kárpátoktól keletre eső erdős steppén, a Dnyeszter folyó középső





Asszír várostrom a Kr. e. 8. században. II. Sarrukín csapatai Mannai királyság, Pazasi nevű városát ostromolják



Dédestapolcsány-Verebce-bérc és Szomolány/Smolence-Molpír helyzete

62

szakasza mentén megtelepedett harcos közösségek használták a Kr. e. 7. század második felében. A dédestapolcsányi nyílhegyek részletes típuselemzése még nem történt meg, de az első vizsgálatok azt mutatják, hogy azok a szomolányi nyílhegykészlettel mutatnak típusbeli és időbeli kapcsolatot.

#### Keleti harcosok hadjárata a Kárpát-medencében?

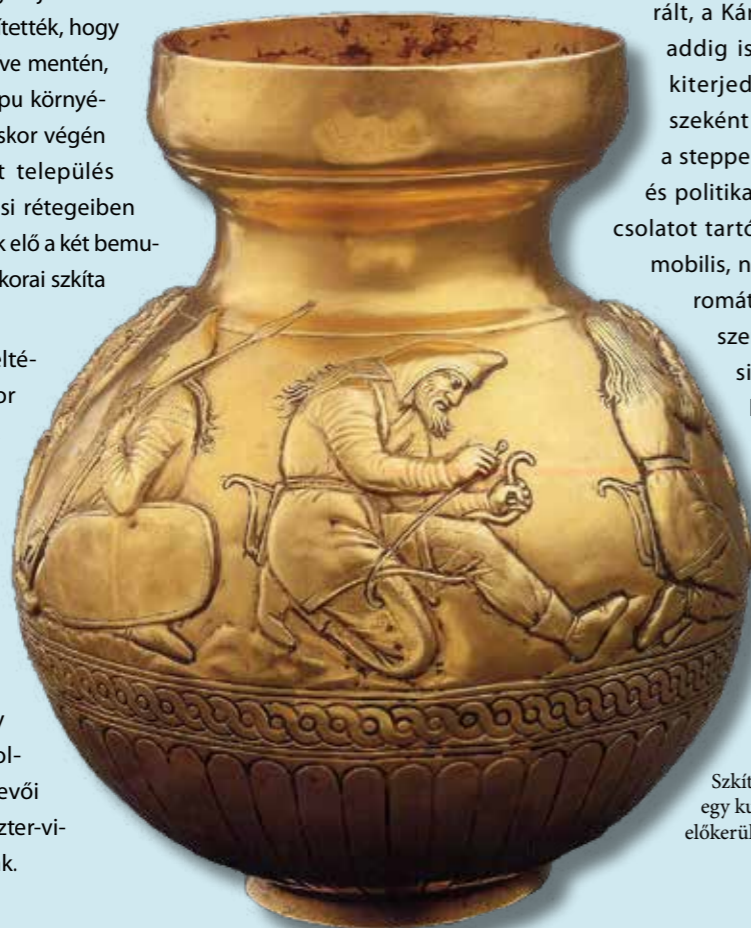
A dédestapolcsányi és a vele egykorú szomolányi lelőhelyen dokumentált támadások nem egyszeri, elszigetelt katonai vállalkozások lehettek, hanem egy nagyobb hadjárat vagy hadjáratsorozat állomásai. Ezt az elképzelést erősítik meg Anja Hellmuth kutatásai is, amelyek kiderítették, hogy a Kárpátok nyugati, külső íve mentén, az úgynevezett Morva-kapu környékén több olyan, a kora vaskor végén megsemmisült erődített település ismert, amelyek pusztulási rétegeiben nagyobb számban kerültek elő a két bemutatott lelőhelyről is ismert korai szkíta típusú nyílhegyek.

Mindezek alapján feltételezzük, hogy valamikor a Kr. e. 7. század második felében egy jól szervezett támadás érte a Kárpát-medence északi és nyugati térségének nagy települési központjait. A támadások egy olyan nagyobb katonai vállalkozáshoz, vagy vállalkozásokhoz kapcsolhatók, amelynek résztvevői erdélyi és középső-Dnyeszter-vidéki térségből toborzódtak.

A steppe szkíta korából a legtöbb nyílhegyet sírokba helyezett tegezektől ismerjük, de számos darab emberi csontokba ágyazva is fennmaradt belőlük. Általában 4–5 darab vessző került a halott harcosok mellé, de az elit temetkezéseiben vannak 30–40, nádszálból vagy fából faragott nyílvevőt tartalmazó készletek is. A dél-szibériai szkíta kurgánokból ismertek egyedi mintákkal kifestett szárú nyílvevők is. A szkíták kis méretű, gyakran tuskéval ellátott nyílhegyei, félelmetes fegyverek voltak. Az ilyen nyílhegyeket nagyon nehéz volt az emberi testből kiszedni – a görög katonáorvosok külön eszközt alkalmaztak az eltávolításukra. Antik források megemlékeznek kígyóméregből és emberi vérből készült méreggel bekent nyílhegyeiről is.

A korai görög és asszír források és régészeti emlékek utalásából tudjuk, hogy a Pontusz-vidéki steppe lovasnomád közösségei a Kr. e. 8. század második felétől számos hadjáratot indítottak a kis-ázsiai régió gazdag városai és államalakulatai ellen. A Kr. e. 7. század utolsó évtizedei után azonban úgy tűnik, a steppei harcos közösségek figyelme egyre inkább nyugat felé irányult, aminek egyik látványos bizonyítéka a Kárpátok északi íve mentén lévő településeket érő támadássorozat.

Az eddig leírtak arra utalnak, a dédestapolcsányi ostrom és a vele kapcsolatba hozható, Kr. e. 7. század végi pusztulási horizont egy koncentrált, a Kárpát-medencében minden addig ismert háborús helyzetnél kiterjedtebb támadássorozat részeként értelmezhető. A támadók a steppei területek szkíta törzseivel és politikai alakulataival szoros kapcsolatot tartó, rendkívül jól szervezett, mobilis, nagyobb erődítmények ostromát is felvállalni képes katonai szervezetek lehettek, amelyek sikerei akár, az 1900 évvel későbbi mongol támadáshoz is hasonlíthatók.



Szkíta íjász ábrázolása egy kul-obai kurgánban előkerült aranyedényen

# VAGYONUKAT MAGUKKAL VITTEK A SÍRBA



Cserépedényben elrejtett, friesachi denárokat és veretlen ezüstöt tartalmazó jászdzsai éremlelet (Damjanich János Múzeum, Szolnok)

TÓTH CSABA

A tatárjárás pusztításának mértékét legplasztikusabban a korszakból származó kincseletek száma jelzi. Magyarország ezeréves történetében nem ismert hasonló időszak, amikor ennyire rövid időn belül, gyakorlatilag egy esztendő leforgása alatt ekkora mennyiségű éremlelet elrejtésére került volna sor. A leletek együttese nem csupán országos méretű kataklizmát jelez, de egyben hű lenyomatát nyújtja a IV. Béla kori pénzhasználat és pénzforgalom első éveinek.

Több mint két évszázaddal ezelőtt, a hazai numizmatikai kutatások hajnalán az egyes pénzérmék korát a köriratuk és az éremképük alapján kísérte meg behatárolni a kutatás. Az éremleletek összegyűjtése, összetételük elemzése, az ország különböző tájegységein előkerült éremleletek összehasonlítása csupán az utóbbi fél évszázadban vett nagyobb lendületet. Bár a leletek elemzésének módszerei azóta jócskán finomodtak, a legfontosabb és legizgalmasabb kérdések továbbra is ugyanazok maradtak: mikor, ki és milyen okból rejtette el őket. Mi lehetett az oka, hogy tulajdonosa később nem tért vissza érte, így az évszázadokon át a földben maradt, míg a szerencsés véletlen folytán újra napvilágra nem került. Ennek oka lehetett akár személyes tragédia, aminek kiderítése,

főleg 700–800 év távlatából nyilván kívül esik a kutathatóság határán, de szerencsés esetben az elrejtést az írott forrásokból ismert konkrét eseményhez lehet kötni. Amikor azonban az ország szinte minden pontján többé-kevésbé azonos összetételű leleteket fordít ki az ásó, amelyek száma jelenleg már meghaladja a százat, a feltehetőleg egy időben elrejtett kincseket már nem lehet lokális jelentőségű csetepatékhoz kötni. Az ország teljes területén megfogható kincs-horizontot alkotó éremleleteket a bennük lévő külföldi pénzek alapján az 1230-as évek második felére, végére lehet keltezni, s ebből az időszakból olyan jelentőségű eseményt, amely az egész Magyar Királyság történetére rányomta a bélyegét, csupán egyet ismerünk: ez volt az 1241–1242. évi tatárjárás.

63

